

Néhány vonás Komárommegye településtörténetéhez.

Az alábbiakban Komárom dunáninnyi részének legkorábbi, honfoglalás- és Árpád-kori betelepüléséről mondunk el egyet-mást, néhány személyhelynévhez (*Lél, Koppán, Szemere*) fűzve. Nem szabványos modorban kidolgozott településtörténeti fejezetet adunk tehát, bár valamelyes kép így is kialakul, hanem inkább arra akarjuk felhívni a figyelmet, hogy az oklevelek nyújtotta adatokat miképpen lehet értékesíteni effajta módszeres vizsgálódások javára. Ez a szándék a magyarázata annak, hogy geográfusok számára írt beszélgetésünkben helyel-közzel kitéréseket teszünk és figyelmeztetésül apróbb, historikus szakkörök előtt ismert adatokra és momentumokra is rámutatunk. Tisztában vagyunk vele, hogy ilyenféle kérdésekkel foglalkozva, ingoványos talajon járunk, hogy állításaink vagy kikövetkeztetéseink vitathatók, de hisszük, hogy ezt az utat mégis meg kell tennie annak, aki a magyar megtelepedés kezdeteibe be akar látni. Hiteles adat, sajnos kevés van, ami kerül, az se elég régi s ezt a keveset is sok helyről kell összegereblyélni és ellenőrizni.

Honfoglaláskori személyhelynevet fölös számmal találunk ugyan megyénkben (pl.: *Megyer, Gyarmat, Kürt, Örs, Korzán, Tárkány* stb.), de egyelőre csak a fentebbi hármad tudjuk többé-kevésbé biztosan honfoglaló nemzetségekkel összekapcsolni. Annyi bizonyos, hogy megyénk a honfoglalás második szakaszában, mondjuk *Hóman Bálint*tal 902-ben (A magyar nyelvtud. kézikönyve. I. k. 7. füzet), a Kisalföld meghódításával egyidőben, meg volt szállva. A krónikás szerint *Lél* hadnagy törzse telepedett itt le. Valószínű, hogy előbb a dunáninnyi részt hódoltatták be. Ezt támogatja 1. hogy a megszálló sereg egyrészt a Rima-Ipoly-völgyén, másrészt a Duna baloldalán ért ide, 2. hogy a honfoglalóknak vehető *Szemere-, Lél- és Koppán-*nem szállásföldje itt fekszik, hogy tehát a megyének ebben a felében vannak legterjedelmesebb, első foglalásúnak tetsző birtokok. Lehetséges,

hogy ebbe csakugyan hadászati-védelmi okok is belejátszottak. (A morvák országából jövő utak itt csomósodnak s a terület könnyen védhető voltát a honfoglalók már korábbi átvonulásuk alkalmával fölismerhették).

*

Lél. Komáromtól nyugatra a Duna partján fekszik *Nagylél* és *Kislél* (ma Érseklél) puszta. A kettő együtt ma mintegy 1200 kat. hold. Jó okkal föltehetjük, hogy nevüket attól a *Lél* (Lehel) vezértől kapták, aki, mint a bajcrok legközelebbi szomszédja s ezért gyakori látogatója, a lechmezei gyászos csatában 955-ben elesett. (Nevét *Jakubovich*, Magy. Nyelv XIV., a finnugor *lélek*, *lélekzik* szóból származtatja, ami talán arra a ritka esetre mutat, hogy egy vezér a honfoglalók ugor eleméhez tartozott). Oklevélben mindkét helység a XIII. század elején merül föl egyidejűleg mint „terra“, vagyis föltehetőleg első foglalású föld, tehát igazi nemesi birtok (1075-ös említése, *Lelu* nem hiteles). Úgy látszik, hogy Nagylél a régebbik telep. Sorsáról csak annyit tudunk, hogy a XIII. század közepe óta az előkelő Becse—Gergely-nemzetség Bethlen-ága birtokos benne a XV. század elejéig (közülök többen viselik a *Lél* személynevet) s ennek tagjait Lélieknek is nevezik. (A Becse-nemzetség innen lejjebb húzódván, alapítja később Csepelen királyi adományból a mai *Szigetbecsét*). De nem lehetetlen, hogy az első foglaló elszegényedett utódaiból is maradtak itt valamelyik Lélen, amint azt a szintén honfoglaló Szalók-nemzetség esetében látjuk, melynek ugyane nevet viselő, igazolt leszármazottai ma is ősük földjén (*Nemesszalók*) gazdálkodnak (*Varju*, Szalók-nemzetség). *Gyulai* szerint Nagylélén kisebb római erőd állott s így egyéb analógiák alapján lehetséges, hogy az első megülésbe (mellételepülés) ez a körülmény is belejátszott. Hogy mindkét Lél hagyományosan előkelő község volt, bizonyítja az, hogy mindkettő még a XIV. század derekán — az egyik birtokosainak kiváló hadi érdemeiért — vásárjogot nyer a királytól¹ s hogy Kislél, a primás kezére jutván, egyházi nemeseinek székhelye lesz, külön nádorral, ispánnal stb. (idetartozott még Örs, Cudorillés, Ontopa, Rócháza, Kistany és Szilas), mely a legújabb időkig fennállott. (Párja volt ennek a szomszédos *Füssi* pannonhalmi papnemesek széke.)

¹ A falusi vásárookra igen tanulságos pld. a pozsonyi *Csütörtökhely* vásárrendje 1333-ból, (Anjouk. Okmánytár III.);

Mindkét Lél a telepekkel ellepett csallóközi száraz földhát szegélyén fekszik. Kettőjük közé esik a terjedelmes, fűtermő *nagy-léli dunasziget*, ennek végében pedig a túladunai oldalon a folyóhajlásban egy ugyancsak többszáz holdas rétság van. Település szempontjából bennünket most az érdekel, hogy a léli nemeseknek egy oklevél szerint (Joh., Laur., et Moyzun de Leel, 1297) a Dunának ezen a *tulsó* oldalán is volt birtokuk, mégpedig első-sorban rétjük, ami odaát hiányzott s bizonyára övék volt a *dunasziget* is (ma is az) s alkalmasint nemcsak ekkor, hanem régidők óta. Hellyel-közzel ma is találunk erre példát a Duna mentén. Fontosnak tartjuk ezt azért, mert kicsiben például szolgál arra a különösen *Hóman* hangoztatta tényre — amit ő első-sorban védelmi okokkal magyaráz s ebben igaza van —, hogy a honfoglaló törzsek a folyók két partját szállották meg s ez a körülmény játszott bele néhány megyénk kétparti kialakulásába. Ezt mi egy alkalommal földrajzi okokkal is támogattuk (például tájbeli hasonlóság, könnyű átkelés, *Földr. Közl.* 1918), most ezt oda bővítjük, hogy a szigeten s a *tulsó* oldalon alkalmas rétság kínálkozván, az egy állattartó és halászkodó népet egyenesen felszólít vagy éppen rántal a tartós birtokbavételre, föltéve, hogy az átkelés könnyű. (Nem lényeges ugyan, de megemlítjük, hogy akkor a pozsonyi Duna volt a főág.) Valóban a Lélel szemben, ugyancsak a XIII. században két *Lovad* és egy *Halászi* nevű község („terra“) bukkan fel. Közülök az első kettő neve ma is él, nevezetesen a Dunától beljebb Kislélel szemben *Lovad puszta* és Nagylélel szemben közvetlenül a parton *Lovadi rétek* néven. E nevek s a birtoklás alapján már most aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a léliek ménese járt ide át legelőre s a kezdetleges tanyázóhelyből később két, illetve három telep alakult ki. Még jobban megerősít ebben bennünket az, hogy a korábban *Lovalnak*, ma *Lovadnak* nevezett két község neve (írva 1247 *Leal*, *Loul*, 1297 *Louol*, 1346 *Lool* stb.) *Jakubovich* szerint eredetileg *Lóól*-nak olvasandó. Ugyanaz tehát, ami a pozsony-csallóközi *Felistál* és *Alistál* községek esetében, melyekről *Csánki* mutatta ki egyik szép cikkekcskéjében (M. Nyelv. I. k.), hogy királyi népek istállójától kapták nevüket. (Egy *Istál* szomszédjukban, Komáromban is volt. *Lósziget* van, illetve volt különben Csallóközön *Kisbodak* [„cum vado“, a *tulsó*, pozsonyi oldalon *Nagybodak!*] és *Vata* határában a Nagyduna és Kisduna mellett, hol ma is találunk Ménesakol és Csikólegelő dülőneveket.) Alsólóól később templo-

mos község lett. A XIII. század első felében a később említendő Katapánok kezébe kerül Halászival együtt (nem egészen ugyan, mert a léliek is bírnak még itt), akik innen nyugatra is szereznek a Duna mentén birtokokat, jelesül *Vason* (ma *Vas* puszta, régebben a mellette fekvő *Zelebeggel* együtt királyi szekeresek faluja az esztergom-győri országúton, amint például *Kocs* a buda-bicskei útvonalon, mellette *Mocsával*, a királyi bognárok falujával) és az 1248-ban elpusztultnak mondott 7 *Arpa* vagy *Árpád* villában (egyikben a királyné hirdetői laktak). A Katapánok 1297-ben megosztottnak Lóólon és Halászin, a léli szigetet is kettévágják, de a templomot és Füzegy vizét közösnek hagyják. Hogy Lóól régebben megült hely lehetett, kiderül abból, hogy az oklevél „magnum pomerium“-ot (vulgo *Noygkert*) és „Medies“-t említ s *Meggyfás* dülőnevet még ma is találunk innen nem messze. Ennek fekvése a mai *Pápista-hegyi* homokparton, teljesen megfelel a később említendő komáromi monostori szőlőhegynek.

Az Árpád-korban tehát más volt a képe a gönyő-szőnyi dunapartnak. Akkor községek sorakoztak itt egymás mellé (Barlabásdomonkos-háza, Zelebeg, Körtvélyestelek, Vas, Lóól, Halászi, Koppánmonostora, Révkomárom), ma e 40 km hosszú útvonalon egy sincs, elpusztultak a török világban. Már itt megemlítjük azt a feltűnő tényt, hogy ezek a községek alkalmasint Csallóköz felől népesedtek be, vagy legalább felbukkanásuk idejében odavaló urak kezében vannak, míg Dunántúlról való betelepedésre alig találunk példát. Nem akarunk most erre kitérni, de egy dolgot mégis megemlítünk, nevezetesen azt, hogy a tatárdúlás után az épségben maradt Csallóköz felől, úgy látszik lassú átszivárgás történt a túlsó, elnéptelenedett oldalra.

Hogy a dunaszigeteknek különösen alsó végében alkalmas átkelők voltak s hogy itt mind a két parton jókor telepek keletkeztek, arra számos példát hozhatni fel. Mi csupán egyetlen analógiát említünk itt meg, mert ez szerintünk szakasztott mása a Lélek-Lóólokénak. Mikor Árpád a szentendrei sziget farkánál fekvő megyeri réven (ma *Káposztás* és *Békásmegyer*) átkelt a Dunán, a fejeármegyei síkságon száll meg véglegesen. Eszerint s az előbb mondottak szerint valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy innen kel át Csepelre s foglalja le azt a krónikás szerint ménesei számára. (*Karácsonyi* szerint „Árpád és az Árpádok“ Csepelt még Szent István nem foglalta el. Ez valószínűtlen. Annyi bizonyos, hogy I. Endre évenként 50 csikót ad innen a tihanyi mo-

nostornak.) Ime azt látjuk, hogy *Dunaadony* még 1424-ben is „cum equaciis“ (ménesekkel) említették, az itt levő dunasziget végében, a tulsó csepeli oldalon pedig *Lórév* (portus equorum) nevű falu áll. Ez lehet részben magyarázata annak, hogy Adonnyal együtt több túladunai község, még Gárdony is a Velencei-tó partján, hosszú évszázakig a csepeli királyi ménesbirtokhoz tartozott, nagy darab terület ménesjárás volt (*azért nincsenek itt községek*) s hogy Csepel szigetét s alatta a mai pestmegyei rétes Duna-mentének igen jelentékeny darabját is elsődlegesen ezért, a részben időszakos, nomád legeltetésért szállották meg s hogy ezek a területek évszázadokig Fejérbe voltak bekebelezve.² *Taksony, Tas, Solt* világosan jelzi a birtokbavételt.

Még csupán annyit, hogy Léltől nem messze, Nemesócsán, honfoglaláskori temetőt ástak ki.

Katapán. Hóman (i. m. 40) azt mondja, hogy Anonymus a Kisalföld megszállásának egyes részleteit a XI. századi *Gestá*-ból s a Katapánok (és Szemerék) hagyományából merítette, s mindkettőt ősi nemzetségnek kell tekintenünk, sőt lehet, hogy Anonymus nem más, mint Katapán egri püspök (*Turul*, 1912. Tegyük hozzá, hogy ugyanazon időben egy Szalóky ült a spalatói érseki széken). A Katapán-, később Koppán-nemzetségről a XI. század vége óta vannak okleveleink. Egyik tagja Mercurius szerzetes, aki a „szent jobbot a sírfelnyitáskor ellopta és Biharba vitte“ (*Fraknói*) Szent László idejében élt. A XIII. század derekán már több ágra oszlik, ezekből négy csallóközi birtokos, sok-sok ezer holdnyi föld ura. Legősibb szállásföldjeik úgy látszik a Vágduna partján feküdtek, Komáromtól északnyugatra. A Vágduna jobb- és baloldala, a Nyitra és Dodvág között, ma is a legvízesebb területe Csallóköznek, régebben még sokkal inkább az volt.³ Nagyobbik fele most is nedves kaszáló vagy legelő (régente vízjárta terület, számtalan érrel, mocsárral, zombékkal, nádasal, tóval stb.), melyben a jobbra homokos szántók szigetraj módjára vannak széthintve. Ekelről és Ekecsről például azt írják a XIII. századi oklevelek, hogy rút mocsarak, Megyercsről pedig,

² Utolsó maradványa ennek az, hogy a mai nap is királyi ráckevei uradalom' átterjed a kiskunsági tóvidékre is. Szerintünk Árpád nem kelt át a solti részeken is, Csongrád felől jövet, mert közbeesett az őrjeges, mocsaras, morotvász vagy éppen folyóggal kerített terület, a későbbi „magna insula“, melyen nem csupán Csepelt értették.

³ Dudvág és Dodvág, két külön folyó.

hogy nádasok közt fekszik. Elsődlegesen halászatra és vízi vadászatra, kevésbé állattartásra (ló, szarvasmarha) való vidék. Ebben a mai szemmel nézve nem kívánatos környezetben helyezkedtek el a honfoglaló Koppánok. De miért éppen ebben, kérdezhetnők? Bármennyit gondolkozunk is, nem tudunk valószínűbb magyarázatot adni, mint azt, hogy eleik már az őshazában is halászáttal, vízi vadászattal foglalkoztak s hogy elsősorban szolganépük ilyen elemből állott. De ha másképpen lenne is, ha tudniillik kényszerűségből adták volna is rá magukat e mesteriségre, ami a királyi parancsra később Csallóközbe telepített fölös szolgálmányos nép esetében még megérthető, annyi bizonyos, hogy utódaik századok alatt beleélték magukat, mert szétágazó családjaik, egy-két kivétellel, ezen a vidéken alapítottak új tűzhelyeket, új telepeket, mégpedig mindig halászó-csikászó vizek mellett s mikor nemzetségi monostorukat 1200 táján, esetleg előbb, Komárommal szemben a mai partosabb monostori homokpusztán felépítik (itt is volt egy kisebb római erődféle) s mellé egy falut telepítenek a Duna partján, még itt sem feledkeznek meg a zsilipes halastóról, jóllehet a félduna a monostorhoz tartozott. Az is jellemző rájuk, hogy a Bályán és György testvérektől származó új ágak három halról nevezik el magukat Harcsának, Keszegnek és Pozsárnak (ponty) s az utóbbiak lesznek később a monostor kegyurai. A halászat előszeretete mintha öröklődött volna utódaikban is, mert például Pozsár Miklósnak, aki a Zsitva mellé szakadt (egy Zsitva-patak különben ősi földjükön is volt) maga Zsigmond király ítéli meg a halászat jogát a folyó mindkét partján a virti határjelektől az izsai határjelekig... azon a címen, mert ez a vizijog régóta őseié volt. Ennek egyik utóda pedig még száz év múlva is eltiltja innen a név szerint megnevezett bitórlókat. Katapán Gergely kanonoknak és unokaöccsének pedig III. Endre adatja vissza a győri főispán bitorolta ősi *Lógör* nevű halásztanyájukat a Dodvág mellett. Ez és tőle nyugatra *Aszód* lett később a jövedelmező vízfogó.⁴

⁴ Bőséges adatokat találunk különösen a később országoshírű vágmenti nagy halászatra, halértékesítésre, haladózásra vonatkozólag *Takáts*, *Gyulai* és *Baranyay* derék munkáiban. *Takáts* írja (*Gazd. tört. Szemle*, 1897.), hogy néha 10 mázsás vizákat is fogtak az aszódi cégékben s feldarabolva és besózva vitték külön királyi szabadalmás komáromi szekeresek Bécsbe, Prágába, Varsóba, sőt Párizsba az udvarok konyhájára a XVI. század folyamán. A vízfogásra néha a király is lejött Bécsből, udvarostól. *Karácsonyiban* olvassuk, hogy András, de genere

Hogy a komáromi királyi uradalomnak már ebben a korban tizenhatsz, a primásnak szintén jó néhány községben volt itt halas birtoka s hogy a várjobbágyok és más népek hallal adóztak, csak kiegészítik ezt a képet. Mindebből megítélhető, hogy a halászat ebben a korban sem lenézett, sem jövedelmezőtlen foglalkozás nem lehetett. Ez a tágas vízi birodalom volt a Koppánok vadászterülete s ha a régi okleveleket olvassuk, egy nagyméretű, békés, halászok világ képe bontakozik ki belőlük s a XIII. századbeli Koppán főurak elsősorban mint nagy halászgazdák tetszenek fel előttünk. Lássunk néhány adatot:

Mikor Oltomány *Gadó* (= galóca hal) pusztáját 1247-ben eladja s a birtokot körüljárják, azt írják, hogy a vágdunai földön és Eb-tón kívül a Vágdunán túl (!) „nagykiterjedésű földjük van“, de itt is tavakat és réteket emlegetnek. Halászó-pákászok nép, foglalkozásának természete szerint nomádok, terjeszkedő természetű s lehetőség szerint birtokba veszi a víz mindkét partját, amennyiben azok gazdátlanok, sőt idővel, esetleg egyidejűleg a földeket is, még ha a Dunáról van is szó. Ez a magyarázata annak, hogy *Gadó terra* már ekkor átnyúlt a Vágdunán s átnyúlik ma is, élő példájául némely község határ (ez esetben prédiüm) sokszázados állandóságának. Ugyanezt látjuk a többi Vágduna- és Vág-menti csallóközi községnél, a Nyitra-mentiekről nem is szólva. A határok csaknem mind átfeküsznek a vizen, sőt ott, ahol ma a Vágduna a határ. (Csörgő-mocsárerdő, a csörgőkacsáról), régebben nem az volt (Csörgő tudniillik Szakálshoz tartozott). Meggyőző példa erre a Keszeg-ág alapította *Keszegfalva*. Ezt valamikor a Vágon túl telepítették a Keszegek egyik birtokukon. Később az érsekújvári törökök elpusztították s akkor az innenső oldalon kezdődött újra *Vízvár* birtok, illetve telepecske tőzsomszédságában, ismét a régi nevén. De ez csak úgy

Zoárd „oly tüzesen védelmezte a Mocs faluhoz tartozó halászatot, hogy annak kedvéért nem átalotta meghamisítani Erzsébet királyné 1274-i adománylevelét. De rajtavesztett és jószágvesztésre ítéltetett.“ Ugyanúgy járt Csór nembeli Tamás Süttön, fejvesztéssel súlyosbítva. A halászat jog miatt általában éppen annyit törvénykedtek itt, mint máshol a földek miatt. *Gyulai* írja (Komárom m. Tört. és Rég. Egylet jelentése) hogy Rudnay primás a Nyitra áradásától örökösen zaklatott martosiakat (határjukban állott a királyné halasa), akiket azzal csúfolnak, hogy „a kemence tetején fogják a halat“ (szép koporsóalakú kemencéket raknak ganéjdombra épített sövényházaikba) csémi birtokára akarta a múlt században áttelepíteni, de azok nem fogadták el... mert ott nem lehet halászni stb.

érthető, hogy a korábbi Vízvár határa átnyúlt a tulsó oldalra is s itt a másik, valamikori Koppán-birtokkal, Kavával volt határos, míg az innenső Gaóccal.⁵ Csakugyan Vízvár nagyobbik fele ott feküdt. Később aztán az új Keszegfalva fogadta magába a régebbi Koppán, illetve királyi és primási községeket határaikkal együtt, nevezetesen *Kavát, Szakállost, Vízvárt, Gesztrét, Szöllöst* és *Szovátot*. (Vízvár a XV. század közepén említetik legelőször; 1681-ben építettek itt újra egy kis várat kétszáz lovas számára a törökök becsapása ellen!) Hogy a községek határának kialakulásába mennyire belejátszottak a rétek és halászhelyek s némely helyen a vizimalmok is, arra különösen a pozsonyi Csallóközben találunk felette tanulságos példákat.^{5/a} De itt is szépen láthatni, hogy a száraz háton fekvő községek határai csápok módjára nyúlnak ki a távolfekvő Dodvághoz és Császtához (néha 10 km-nyire is, például *Lögör* halásztanya Ekel határában). *Keszegfalva* is egészen belefekszik a Császtá (személynév s alkalmasint *Lögör* is az) teknőjébe s közte és Gúta között hosszú vonalon ez a határ. *Ekecs* pedig szintén kalandos alakú határával (az ekecsiek voltak a leghíresebb cégeverők a pozsonyi nyárasdiakkal együtt) úgyszólván elhalászta a mocsaras területeket az apácászakállosiak elől s még így is századokig pereskedtek velük bizonyos vizekért. (Annyira vérbeli halászok lettek, hogy még a Habsburg-királyok is mint udvari halászaikat minden adózás alól fölmentették őket).

Mikor Tamás, Bályán és Apor 1247-ben Vágon-túli *Kava* (neve ma is megvan) birtokukon megosztóznak s erre ősi szokás szerint a nemzetség tagjai összegyűlnek, láthatjuk, hogy csaknem mindnyájan víz mellől valók. 1260-ban Bályán és György osztózik szakállosi és kavai birtokaikon. Szántható és nem szántható földekről és rétekről beszélnek előbb, de azokkal elég hamar végeznek, ellenben névszerint felsorolnak mintegy harminc halászhelyet, illetve vejszét. Nevüket nehéz visszaállítani, de annyi bizonyos, hogy majdnem egytől-egyig magyarok (például *Fekecs, Sulyomoság-tava, Baga-tava, Kengyel, Csegzefelvejsze, Burvány, Turdus, Asovány, Értő, Asszonyvejsze, Emőcén, Kissár, Belsár*

⁵ V. ö. *Csopak* (török szó) és *Dörgicse* (ugor szó) mindkettő halmév. *Ethnographia* 1893.

^{5/a} V. ö. *Földr. Közl.* 1918, *Bátky*, Csallóköz. Kisbodakot és Nagybodakot már fentebb említettük, mint kétparti községet. Ugyanezt látjuk kisebb méretben néhány szomszédos község (pld. *Vajka, Doborgaz*) esetében is, ahol a határok minden földrajzot csúffá téve vágnak át az Öregdunán.

stb.). De törökös ízű nevekkal is találkozunk (például Burucs, Kübüldük, Agacsa s Korzán- és Tormás-patak).⁶

Még tanulságosabb egy 1261-i osztály, ekli András öt fia között. Feltűnő, hogy épületekről, egy malomhelyen kívül, és lábas jószágról ebben sincsen szó, csupán mívelhető és nem mívelhető földekről, rétekről, halasokról, vejszékről és cselédségről. A földeket itt már jobban részletezik s ebből világosan kitűnik, hogy azok darabokban fekszenek a vizek között. Egy kőhidat is említenek. Bőven beszélnek a halászóhelyekről. A *Semlékes-tavat* (ma is megvan) továbbra is közösnek hagyják, csupán jövedelmét(!) osztják ötfelé. (Máshol a gyümölcsfák jövedelme marad közösnek.) A felsorolásból látjuk, hogy magában a szakállosi mocsárban legalább öt vejszhely volt, az egész birtokon pedig harmincon felül. Még érdekesebb ez az okmány azért, mert bepillantást nyújt egy-egy ilyen Koppán-telep lélekszámába. Kiderül ugyanis, hogy ezen a többezer holdas gazdaságon mindössze 24, névszerint megnevezett cseléd él, kik között 9 gyerek és 2 szolgáló van. A férfiak közül 3 a szolga és 10 a szabados sorsban levő. Ha e szám helyes, amiben alig kételkedhetünk, vajjon nem az következik-e belőle, hogy a szántás-vetés és állattartás csak másodrendű s a halgazdaság a főfoglalkozás? Valószínű, hogy korábban még inkább így lehetett. A „terra arabilis“, „terra culta“ és „malomhely“ kitételek mellett egy helyen még ez is előfordul: „usque ad novas segetes“, vagyis „az új vetésig“. Ez arról szól, hogy ekli András, aki korábban egy *Szántó* nevű faluban levő földért pereskedett (ma mintegy 350 holdnyi puszta Ekel szomszédjában), 1243-ban nemzetségbeliének, Martonos fiának feleségét, aki a tatárok elől Erdélyből menekült, szívesen fogadta s étellemmel és ruhával ellátta egészen az új vetésig, azaz tavaszig. Valószínű tehát — minthogy a menekülés ősszel történhetett, mert a mongolok tél elején érnek Komárom alá —, hogy tavaszi gabonát, a későbbi komáromi jobbágyszolgáltatások alapján alkalmasint búzát és kölest (gyakori dülönév) vetettek.⁷ Bizo-

⁶ *Kübüldék* mocsár Szabolcsban volt (Zichy Okm.-tár II. 573) s u. ott *Kis* és *Nagykava-tó*.

⁷ Az Erdélybe került Koppán valószínűleg a Maros mellett fekvő *Cuppan* vagy *Coppanteluke* nevű községben lakhatott, mert mellette *Ivánkatéleke* nevű birtok is feküdt (a Maros mellett *halastóval* *Fejér* V. 3. 310 stb.), melyet IV. Béla részben a nógrádi eredetű Kókényes-Radnót nembeli Mikud ispánnak ajánlékozott. *Ivánka* névvel, mint alább látni fogjuk, a bábolnai ágon találkozunk.

nyára nagyban folyt a kendertermelés is, melyről később annyira elhíresedett a Vág-mente. Már csupán a roppant vizafogóhálókra is sok kender kellett. Ezeket a fogókat hívták *tanyáknak*. Innen *Kis- és Nagytany* neve. Később *Gúta* (sz. név) látta el hálóval és kötéllel Bécset. Olajat is ütöttek a kendermagból. Hogy a szántóföldeknek jó ára volt, bizonyítja az, hogy Gelléren lakó Pető és rokonsága, szolgagyőri várjobbágyok, az előbb említett *Szántó* határában vásárolt földjüket 25 márkáért adták el 1258-ban, míg a jelentékenyen nagyobb gadóci Koppán-birtok 23 márkáért kelt el 1247-ben. Állatok közül alkalmasint lovat tartottak legtöbbet (lovászok telepe a szakállosi királyi birtokon), csupán katonai szolgálatra is. A „fenetum“ és „pratun“ megkülönböztetése talán a „szénacsinalás“ feltételezését is megengedi (szénakaszáló jobbágyok már a dömösi alapítólevélben 1138-ban említettek). Hogy a vízi vadászat csak kiegészítette a halászkodást, mondanunk sem kell. Okleveles adatok különben is említik, hogy a várbirtokokon fogott vízi szárnyasok egyharmada a komáromi váruradalmat illette, némely községek pedig nyestbőrrel adóztak. Ugyanaz a szerepe lehetett a méhészetnek is, melyről csak későbbi oklevelek szólnak ugyan, de a Csallóköz peremén levő *Fedémes* helynevek (1 Komáromban, 2—2 Pozsonyban és Nyitrában; v. ö. *Fedémes Csepel szigetén*, „a király összes mézadózóival, 1264, *Simonyi*, M. Nyelvőr 39. k.) azt igazolják, hogy ilyen vidéken is otthonos volt (ugyanígy a többi nádas és füzes Sárréteken), amire különben egy-két dülönév-is utal.

Fel kell tennünk, hogy abban a korban ilyenek és ekkorák lehettek a többi, régen vágközinek mondott csallóközi Koppán-telepek is. Általában az a véleményünk, hogy legalább vidékünkön a nemesi telepek (terra, prédiun, possessio) lélekszám szerint, de gyakran területileg is kicsinyek voltak, lélekszám szerint sokkal kisebbek, mint a királyi szolgálmányosok telepei. Lássuk például ősi birtokukat, *Szakállost*, mely nevét alkalmasint egyik elődjük maradványnevééről kapta. Ez ott fekszik ma is, ahol a Csallóközön végighúzóódó homokhát a Vág partján kiemelkedik. A birtok egy része a király kezébe jut s az 1226 előtt háromféle szolgálmányos néppel, úgymint udvarnokokkal, várkatonákkal és lovászokkal népesíti be (innen a *Lovász-tó*). A helység akkora, hogy templomot is kap (bizonyára az itteni római erődféle köveiből építették). Mellette van Bályán-telepe (terra), vagyis *Bályán-szakállos* (ma Bálványszak.) s az elmondottak után semmi két-

ségünk, hogy a kettő népesség dolgában olyan viszonyban állott egymáshoz, mint ma egy falu s egy uradalom vagy már régi néven is major. Hogy az előbbinek mennyi lakosa lehetett, arra felhozzuk a pannonhalmiak vagy helyesen szentmártoni papok fentebb említett *Füss* faluját, ahol ebben a korban 32 lovasjobbágy, 9 arató-, 8 harangozó- és 3 pásztor-házhelyet írnak össze, tulsó oldalon levő *Tömörd* prédiумukon meg éppen 174 házhelyet. Ilyen értéket kell tulajdonítanunk a többi, minden jel szerint legtöbbször ősi foglалású, illetve ebből eredt nemesi possessiónak vagy prédiumnak is, melyekkel olyan sűrűn találkozunk éppen megyénkben is, s amelyek igen gyakran egypár ekealjnyi földből (à 60—70 kat. hold) állottak, de természetesen külön falvakként szerepeltek, téves hitet keltvén nagyságuk felől az avatatlanokban, s melyek jórészt csak a mult századi birtokrendezések alkalmával olvasztattak be az egyes községekbe. Tanulságos példákat találunk erre *Fényes Elek* munkájában (Komárom m.).⁸

A Koppánok úgy látszik eleinte szabadon terjeszkedtek ezen a gazdátlan birodalmon vejszéikkel és legelőikkel, mert üléseiket vagy bizonyossággal, vagy gyaníthatólag sokfelé ki tudjuk mutatni, melyek aztán később mindjobban földmívelő telepek magjaivá lesznek, de még így is aprók maradnak, és pedig éppen azért, mert eredetileg sűrűn szét voltak hintve, vagyis a megszállott területet már jókor apró, különálló határookra osztották fel. Ilyen új foglалású földjük volt a pozsonycsallóközi oldalon *Szakállos*, mely nevét bizonyára a Vág-mellettitől kapta. Ezt eleinte *Szalánta-Szakállos*nak vagy *Felsőszakállos*nak hívják, fekszik „inter Challo et Vagh, piscacionis apta (!) 1267“. *Apáca* előnevét később kapja, mikor a margitszigetieké lesz (1267); *Felső* neve pedig onnan van, mert alatta is volt két vagy három másik *Szakállos* (és ma is van). Ez a három-négy új község jelzi a település menetét s a telepek szétaprózódását. Hogy e *Szakállos*ok Koppántelegek, bizonyítja az, hogy a fentebb említett öt testvér éppen egyik *Szakállos*on (Lakszak.) és *Ekelen* (sz. név) osztozik. Egy másik ilyen messzeeső telepük volt *Izsap* a Csiliz mellett, amelyen s a mellette levő *Halas* községen osztozik a millértői Koppán-ág 1297-ben. *Izsaptól* délre is voltak birtokaik a Duna mellett s ezeket a rokon

⁸ Ugyanilyen eredetűek a nemesi „közbirtokosságok“ is, megyénkben pld. *Tagyos* és *Szentmihály* pusztá, mint speciálisan ősi magyar birtoklás és település formák.

Kolosok örökölték, amint az alábbi *Ceneháza*, *Andrásháza* és *Lakszakállos* részei is a tőlük származó *Ivácson*-ágra szálltak. *Keszegfalva* esetében láttuk, hogy egyes családjaik a már meglévő községeken, helyesebben prédiúmonkon *belül is* megülnek új helyeket, valószínűleg mert a terület másfelé már le volt foglalva. Ugyanaz az eset például *Ekelen* is. Cene és András „intra metas poss. Ekli“ alapítja *Cene* és *Andrásházát*, az előbbit úgy látszik egyenesen az említett *Lögöri* halas kedvéért. Ezeket később *Ekel* nyelte el. Ilyen új megülés például *Ontopa* (= Ond+apa), *Ronka*, *Rócháza*, *Bogyaháza*, *Márokháza* stb. A telep nagyságát és jellegét a „háza“ jelzi. Egyes ágaik, úgy látszik a nemzetség elszaporodtával elválnak az ősi földtől s kiköltöznek Csallóközből. Bályán és György ivadékai előbb a Nyitra mellékére mennek (*Vék*, *Konkol*), majd tovább terjeszkednek a Zsitváig (*Marcelháza*, *Pat*), de már részben meglévő telepekre.

De kérdezhetnénk ezek után, mi van Komárommal, (személynév), melynek határa éppen olyan vízjárta terület, mint Csallóköz más része s majdnem, vagy talán teljesen Koppán-birtokokkal van körülvéve a Nyitra, Vágduna és Öregduna között s fekvése teljesen olyan, mint *Felsőnánduré* (Lándor, személynév) a Nyitra-Vágduna s *Paté* (személynév) a Zsitva-Öregduna között, amelyek mindketten rég megült helyek? Földrajzi megfontolások alapján érthetetlen, hogy ezt a Koppánok kihagyták volna. A krónikás (aki mint említettük, minden valószínűség szerint Katapán-fi) azt mondja, hogy ezt a kün *Ketel* vagy *Kecel* vezér kapta Árpádtól s ennek fia *Oluptulma* (vagy csak Tulma) épített ott várat. *Alap+Tolma* török név (*Gombocz*, M. Nyelv. 1911; a *Katapán* is az). *Alap* nevű falut és pusztákat ma is találunk a Koppán Bábolna mellett, sőt nem lehetetlen, hogy a Tata mellett fekvő *Haláp* is az.⁹

⁹ Haláphoz lásd *Haláp-falva*, Valkó m., ami azt mutatja, hogy *Haláp* v. *Alap* személynév. Még nem állhatom, hogy fel ne hívjam a figyelmet egy csomó török (besenyő-kun?) helynévre s arra a körülményre, hogy azok itt és a környéken rendszeresen kettésével vagy többesével fordulnak elő. Bábolna mellett van *Karabuka* dülő, szomszédjában fekszik *Tárkány* falu, itt volt *Kajánd* falu, ettől nem messze egy másik *Tárkány* (t. i. *Tarján* v. *Terján*, ma *Kéthely*), ettől délre *Bodajk*, *Bajonka*, *Isztimér*, vagy innen keletre *Bodoglár* és *Bodmér*. Haláp mellett van *Baj*, szomszédjában *Tarján* és *Usztancs*; Tata körül *Ladomér* (ma *Naszály*), *Gerebucs*, *Tömörd*, *Kocs*, *Teke-vára* és *Barancs-háza* (melyet a XIII. század első felében mint magvaszakadt birtokot a *Csór* nemzetség szerez meg.) E folyóiratban említettem egyszer *Tebeora* és *Pazanduk* budai falukat (1922. 164) s azt mondtam, hogy e második is (Bazanduk) sejthetőleg török szó. Ma már

Egyik oklevélben aztán rábukkanunk *Tolmára* is. (Haz. Oktár III. 8.) A Koppánok kavai osztozkodása alkalmával (1247), amelyre az atyafiság összegyül, jelen van *Iwanka de Tholma* is, ami kétségtelenné teszi, hogy kellett lenni valahol a környéken egy ilyen nevű községnek. (*Ivánka* neve talán a közeli, ősi *Battyánpuszta* mellett fekvő, régen templomos *Ivánka-puszta* nevében maradt fenn.) Minthogy *Koppánmonostora* és *falva* különben is Komárom határában épült fel (legalább is a maiban) s eltartására is Komárom tőszomszédságában jelölnek ki birtokot (Gadóc-Gesztre), ez valószínűvé teszi, feltéve hogy Anonymus adatában megbízunk, hogy a Koppánok és Alaptolma között valami közelebbi kapcsolatnak kell lenni. Csakugyan *Karácsonyi János* „Az első Lónyayak“ című munkájában azt fejti ki, hogy a Katapán-nemzetség a Névtelentől megénekelt Kecelnek és Tolmának ivadéka s hogy Bábonát hívták *Tolma-Bábolnának* (Tulma-Babuna et Mezeu-Babuna 1280. Az általunk felhozott korábbi oklevelet nem említi). Úgy látszik, hogy a lovadi ág kerül *Bábunára* (1267,¹⁰ ma *Bábolna*, v. ö. Babuna mocsarak, *Tany* szomszédságában), innen pedig *Tiszabábolnára*.

nyugodtan mondhatom, hogy az. Ugyane tájon előjön. aztán *Csutul* szőlőhegy is; azt a nevet (Csutur) viseli aztán egyik fejemgyei besenyő úr. Kérdem vajjon nem lehet-e ezeket a *Curzán* vagy *Kartal* (= sas) honfoglaló nemzetséggel kapcsolatba hozni? Ennek a családfáján különben az *Uza* névvel is találkozunk, melyben alkalmasint az *úz* népnév rejtezik. (Magyar nyelv XVII. 162 v. ö. *Úz, Úzd, Úzdi, Uza-panyit* stb. *Panyit* is személynév. Az is feltűnhet, hogy Csíkban az *Úz* patak mellett *Üllő* patakot is találunk, a baranyai *Karasó* mellett is van *Úzvize*. Anj. oktár II. 492). Nekünk még az ilyen apróság is feltűnik, hogy a pestmegyei *Kartal* mellett találjuk *Emse* (Emese) patakot és pusztát, mert ez éppenúgy, mint a csallóközi *Korzán* vagy *Tormás* személynévből van képezve, akár a *Bakony* (patak) a *Bokon* személynévből. Igazolja ezt a veszprémmegyei *Emsedfelde*, vagy más néven *Dienussfelde* (Dienesszeg), mely alkalmasint a Szalóky-nemzetség ivadékaiknak alapítása. Úgy látszik, ez a később közrendű női személynév eleinte az előkelők közt volt divatos, azért kapta ezt a magyarok ősanja.

Tudott dolgot mondunk azzal, hogy a helynevek megfejtése felette becses településtörténeti segédforrás, de szerintünk még inkább azzá lesz, ha azokat földrajzi szempontból is vizsgáljuk. Egyenesen meglepő eredmények várakoznak itt a bűvárokra, nemcsak a honfoglalás előtti időkre és népekre, hanem a későbbi századokra vonatkozólag is. Restelnünk kell, hogy ez a magyar munka idáig elvégezetlen maradt.

¹⁰ Az évszám nem a megülést jelenti, hanem az első okleveles adatot; így pld. ebben az esetben azt, hogy Bábunai Miklós özvegye, Kaplyon nembeli Rubin leánya Annis, hitbérül kapott *Gyármát* nevű birtokának egy részét rokonainak, a Pokyáknak adja. A birtokot azonban fiától, Koppán II. Jánostól kapta.

Volt aztán a Koppánoknak a megye tulsó dunántúli csücskében a Gerecse déli oldalán, tehát tisztára erdős vidéken is úgy látszik régi birtokuk, nevezetesen *Gyarmat*, *Kápa* és *Szalánta*. Hogy mikor, miképpen és miért szerezték, nem tudjuk. Talán megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy kondáik hizlalása és vadászszenvedélyük kielégítése végett (*Agártorok* dülönév ugyanott), amint *Hóman* is mondja, hogy az egyes törzsek eleinte téli és nyári szállást tartottak. A *Szalánta* személynév talán arra mutat, hogy legalább részben ők telepítették be (többi telepeik is csaknem mind személynévből vannak képezve). Így értjük aztán meg, miért adja nekik a király 1217 előtt a szomszédban levő *Tardos* (Turdos) falut. Ebből gyaníthatjuk, hogy régi birtokosok itt.¹¹ De nem sokáig maradt a kezükön,¹² mert 1217-ben előbbi tulajdonosának adja vissza a király s a Koppánokat szalánta-szakállosi birtokuk közelében, *Szemere* és *Nyék* falu szomszédságában fekvő *Beren*¹³ faluval kárpótolja. Ezért szerepel itt *Cene* 1256-ban (és később is) egy *Duha* nevű (magyarul a. m. lélek, *M. Nyelv* 1918) birtokos mellett tanuképpen. Azt is bizonyítani próbálja

¹¹ Ezt a falut Imre király ajándékozta a primásnak, hogy lakosai az egyház számára követ fejtsenek. II. András megneheztelvén a primásra, elvette tőle. A falu, úgy látszik már a római korban köfajtóhely volt (szomszédjában római síremléket találtak) s később is az maradt. A XV. sz. végén a budai építkezéshez 42 hajó márványt vitetett innen a királyné. A szállítás a Séd patak mentén Séd-tőről (Süttő) történt. Ma is márványbányájáról híres. Egy részét a Tordos nemzetség bírja a XIII. sz. végén.

¹² Lehet, hogy ennek a nevét ruházták a Koppánok egyik vejszéjükre (*Turdus*; bár innen nem messze a Vág mellett is van *Tardos* nevű falu.) Egy másikban (*Csegze*vejsze) a *Csegze* név szerepel. Van aztán *Fellelez* és *Allelez* is, amiben a *Lelez* helynevet tételezzük fel. De úgy látszik egyes, talán már elhunyt emberekről, családtagokról is hívnak halfogókat, pl. *Adám*, *Mátyás* stb. vejszéje és *Athyan* magister *Durustá*-ja, *Durusta* és *Feldurusta* mellett. (*Durusta* ma *Dorostya* egy érnek a neve; a soproni alföldön is él *Dorosta* néven, amint az itteni *Linkóhát* dülönév, a Linkó patak nevérol, ugyancsak ott *Linkóhát* falu nevében van meg. Feltűnő, hogy más csallóközi víznevek viszont a szabolcsi *Rétköz*-ben merülnek föl. Ismeretes, hogy a vejsze legelső okleveles említése, *Putu-uweize-Szentpétery*, Árpádk. Krit. okl. — 1055, Tihany, szintén birtokos összetétel, a. m. Putuvejszéje.) Egy másik vejszenév *Buzma*, (sz. név) talán az Érsekujvár közelében fekvő ugyancsak honfoglaló *Lipavnok* nem *Boszmán* falujával vethető össze. Nekünk még az is feltűnő, hogy *Gyarmat* mellett találjuk *Küllüd* vadászházat, 1339-ben *Küllüd* falut (Anjouk, Okmánytár III) s ugyancsak Ekel-Ocsa táján *Küllü* (harkály) pusztát.

¹³ *Kardacsonyi* ezt a falut *Dedki* és *Szeli* közé helyezi, de az 1268-i nagy diploma világosan mondja, hogy Apáczaszakállás szomszédja.

Karácsonyi, hogy a Lónyay-nemzetség a Katapánokból ered, mert egyebek mellett ősi birtokuk *Berence* amazok *Gyarmat* nevű birtoka mellett volt. Ez azonban inkább ráillik a győri *Berencsre* (*Jakubovich* szerint *Táp-Bársonyos* táján), mert a lovadi ágnek *Nagyécsen* is volt birtoka s mert egy itteni birtokügyben *Marcellus de genere Olúpon* kívül 1248 táján egy *Alap* nembeli, tehát közeli birtokost, *Marcellus de Berenchat* is említenek. Azt persze nem tudjuk, hogy ennek a nemzetségnek van-e valami köze Komárom alapítójához. A Lónyayak Karácsonyi szerint a XIII. század végén a tótországi Lónya és Toplica folyók mellékére, innen pedig a Koppánok Sárospatak körüli birtokai mellé kerülnek s nem-sokára a Tisza mellett, Csap alatt (*Lónya*,¹⁴ *Namény*) telepednek meg. Ha ez csakugyan így van, akkor a Koppánok esetében is azt látjuk, mit számos más e tájra való nemzetség esetében, tudniillik hogy egyes ágaik az ország kevésbé benépesített vidékeire húzódnak el. De azt is látjuk, hogy alapos család- és birtoktörténeti kutatások igen értékes településföldrajzi adatokat is szolgáltatnának.

Hogy a Tolnában már 1138-ban előforduló *Coppán* falunak van-e hozzájuk valami köze, nem tudjuk, de azt hisszük aligha.

Ha ezek után a csallóközi Koppán-birtokokat, úgy a bizonyosakat, mint a valószínűeket a XIII. századi adatok alapján összezedgetjük és térképre rakjuk, az a benyomásunk támad, hogy az első megszállás alkalmával az egész terület az ő és atyafaik birtokában volt. Úgy látszik, mintha legkorábban Komárom tájékat ülték volna meg s innen lepték volna el foglalkozásuk kifolyásaképpen gyér telepekkel az egész Vág-közét s csupán az általuk el nem foglalt földek kerültek később a királyi hatalom — Szent István és utódai — birtokába, mely azokat királyi uradalma kedvéért szolgálmányos népekkel telepítette be. (Hogy Komárom mikor került a király kezére, nem tudjuk, lehetséges, hogy a túladunai, erdei Koppán-birtokokkal cserélte el.) E birtokok közé ékelődött apróbb Koppán-telepek sejtetik ezt velünk. A XIII. század közepéig persze több mint 300 esztendő telt el s ekkor már Csallóköznek mai képe áll előttünk, sőt kétannyi községtelepet találunk rajta, mint ma s így kénytelenek vagyunk képzelőtehetségünket is

¹⁴ Talán összevethető ezzel az, hogy Küküllővármegyében is találunk egy *Zsitva* (Zsitve) nevű községet. Ezt talán a XIV. sz. elején a Nyitra mellékéről ideszármazott Küküllővári *Gút-Keled* nembeli várnagyok alapították.

igénybe venni. A „terra“ eleinte itt is, mint máshol, pontosabb határok nélküli földet jelentett, az első foglalók annak csak egyes feltjait vették igénybe, maradt hely bőven új települők számára, akiknek birtokai azután, de ezzel együtt a szabad földeké is, úgy látszik igen korán szigorúan körülhatároltatnak. Tatárdulás ezt az országrészt nem érte, az ősi település képe lényegesen nem változott meg napjainkig sem s mikor az oklevelek a XIII. század első felében emlegetni kezdik őket, már minden talpalatnyi föld fel van osztva falvakba vagy nemesi birtoktestekbe. Úgy látszik, hogy e falvaknak egy része az eredeti Koppán-telepek mellett, vagy azokból alakul ki. A részletkutatás még sok felderíteni valót találna Csallóköz régi településmódjának és menetének mikéntjére. Annyi valószínű, hogy a Lél-törzsnek legnagyobb, legszaporább és legterjeszkedőbb nemzetsége Csallóközön a Katapán volt nemcsak e néven, hanem leszármazóival együtt. Mindenesetre feltűnő, hogy a hasonló tájképű pozsonyi Csallóközön ilyen ősi és ekkora nemzetséget nem találunk. Úgy látszik, hogy ez későbbi, s túlnyomó nagyobb felében várjobbágyi település.

A Katapánok nevét Csallóközben ma csak az udvard-csúzi Kopánkúti dülő őrzi.

Szemere. Vármegyénk keleti felében a nyitrai határon találjuk Szemere, ma tót-magyar falut. Itt volt *Huba* v. *Hoba* község is, melynek névadó vezérétől származik a krónikák és hagyomány szerint nemzetségünk. Történettudósaink elfogadják e hagyományt s bár a nemzetség szintén csak a XII. sz. végén, ill. a következő elején merül föl itt, ezt tekintik ősi szálláshelyének. Eleinte *Lóton* (ennek teljesebb alakja lehet a keszegfalvi *Luuth*, ma *Lohót-tó*) és Szemerén lagnak, majd később új ágakkal kimutathatólag dél felé terjeszkednek *Nyékre*, *Koltára*, *Csúzra*, *Fürre*, *Kürtre* s *Tajdra* (*Karácsonyi* szerint III. 60 ez ma ismeretlen),¹⁵ apróbb püszttákkal, majdnem teljesen összefüggő telepek alakjában. Lehetséges, hogy e terület nagyobbik fele osztatlanul a nemzetség ősi birtoka volt, amint pl. a Szalókyak ősi „terrá“-ján is később öt falu keletkezett (*Varjú*, i. m.): A Szemeréknek ez a szállásföldje egészen ellentéte a Koppánokénak. Nyugatnak és délnek lejtő, kelet felé emelkedett, régen erdővel borított, eléggé mere-

¹⁵ Ha ez csakugyan *Tajd*, akkor magyarul annyi, mint *Csikód*. *Taj* (törökül *csikó*) mint személynév, előfordul a *Tihanyi összetrás*-ban „eques“ megnevezéssel. *Thay* a XIII. században Túrócban is felmerül ugyanilyen szerepben (ob donatum equum coll.) „Dictus beseneu“ különben is előfordul itt.

dek lejtőjű, hepe-hupás halomvidék. A pontusi agyagtakaró s kelet felé a kilúgozott, barna erdei talaj csak másod-harmadrendű szántóföld; kezdetleges gazdálkodás mellett inkább csak birka, disznó, vagy kecskelegelőnek való. Ma úgy látjuk, hogy különb tartományt is választhattak volna.¹⁶ Nyugat felé elsímul a vidék, az ágyag homokos löszbe megy át, tehát több a termőföld s olvassuk, hogy a garamszentbenedeki apátság több ezer hold szántót (terra arabilis) kap a királytól besenyő lakosokkal (*Gyulai*, i. m. és *Föld és Ember* 1922, 229.), azonfelül halászati jogot a *Nyitra*, *Zsitva* és *Tormás* folyón.

Az itt elmondottak s ez alkalommal nem részletezhető indokok alapján az a sejtésünk, hogy a Szemere-nem inkább állattartásra és kisebbmértetű földművelésre, tehát jobban megtelepedésre hajló (talán törökfajú) népelemből állhatott s részben ez lehet az oka, hogy eredetileg aránylagosan olyan kis földet foglalt le s még az is, hogy azon századokig állhatatosan megmaradt. Hangoztatjuk, hogy ezek csupán sejtések, de lehet, hogy más irányú vizsgálatokkal valószínűséget nyerhetnek. A megmaradás alatt nem azt értjük, hogy egyetlen tagjuk sem hagyta el az ősi rögöt a XIII. sz. végéig, ameddig ezt a szemlélődésünket kiterjesztjük, hanem azt, hogy zömük itt maradt s nem telepedett át teljesen más országrészre, mint annyi idevaló nemzetség. *Szemere* faluval (Nyék táján!) már találkoztunk Pozsony-Csallóközben, van azonfelül Győrben és Sopronban is (XIII. sz.), s mivel mindhárom nemesi birtok, lehetséges, hogy a nemzetség alapítása. (Mindannyia rétes vidéken fekszik, amiből olyan kevés jutott az ősi birtoknak.) Csak későn, a XV. században kerül el a *Csúzy-ág* idegen földre, a Vág mellé is, hol korábban csak egyik ősöknek volt egy darab birtoka Gúta mellett, amit két halásztanyával együtt 1281-ben a primásnak adott, mert annak a dülői között feküdt. Az ősi szántóföldön, a kúriák körül alakult községek a patak völgyekbe húzódtak (*Párizs-patak*; ismert személynév), de az eredeti megülést ma is visszatükrözi az atyáik szétdarabolt földjén álló, számos apró nemesi majorság, ez az annyira jellegzetes magyar településforma. Közülök egyesek ma is a Csúzyak kezén vannak. *Bátky Zsigmond*.

¹⁶ Az állattenyésztés illusztrálására felemlítjük a következő jellemző adatot 1303-ból, az innen délre fekvő *Dunaradvány*-ból: A nádori ágbeli Csákok 16 lovat, 200 disznót, 400 marhát és 1000 kecskét hajtottak innen el. A kecskék száma egyenesen megdöbbentő. A község a honfoglaló *Zovárd*-nem *Vécs* ágáé volt, főbb birtokaik azonban nem itt, hanem Esztergomban feküdtek a Duna *mindkét* partján!